

Heller Ágnes

Maótól Mózesig*

Jegyzetek Judith Friedlander könyvéhez

Judith Friedlander bőségesen dokumentált, olvasmányos és tanulságos könyvének alcíme: *Zsidó értelmiségiek Franciaországban 1968 után*. A történet azonban régebben kezdődik. Akkor, amikor a század elején, még a cári Oroszországból, a tradíciókat őrző litvániai zsidók egy csoportja Kاونasból és Vilniusból a Szajna partjára költözött. A Szajna-parti vilnai zsidók története több szálon folytatódott. Az egyik, talán mind közül számomra legérdekesebb vonulat, az 1968-os újbaloldali mozgalomhoz vezetett. Talán azért érzem a legérdekesebbnek, mert az én generációm történetéhez tartozik, s mert kiderül belőle, ahogy ez olyan gyakran megtörténik, hogy sok minden, amit legszemélyesebb történetünként éltünk meg, voltaképpen egy kollektív történetbe illeszkedik, hogy sok minden, ami velünk megtörtént, a világ más részein másokkal is megtörtént, anélkül, hogy tudtuk volna.

A 68-as párizsi „happening”-ben vezető, gyakran még vezéri szerepet is játszó, ifjú zsidó értelmiségiek története egy egyetemesebb történet része. Az univerzalizmustól a különbséghez vezető utat teszik meg, mint oly sokan mások, zsidók és nem zsidók, másutt is, nálunk is. Az uni-

verzalizációtól való elfordulásnak tipikus, bár korántsem kizárólagos útja egy néppel vagy egy vallással való azonosulás irányába vezet. Friedlander könyve a francia zsidóságról szól, tehát ezt a tipikus életutat a francia zsidóság azonossági válságainak és e válságok személyes, egyedi megoldásainak ábrázolásával érzékelteti. De azok is, akik más életmegoldást találtak az univerzalizmus válságára, vagy pedig csökönyösen nem akarnak semmiféle életmegoldást találni, magukra ismerhetnek egyben-másban Friedlander történeteiben. Engem például meggondolkoztatott, milyen nagy arányban szerepelnek filozófusok ezekben a történetekben.

Minden életút különbözik minden más életútól. Közös tendenciák azonban léteznek. A francia zsidó értelmiség, mely a 68-as újbaloldali, anarchista, maoista mozgalmakban vezető szerepet játszott, a többnyire már második generációs asszimilálódott zsidók köréből került ki. A szülők sem tartották magukat zsidónak, hanem vérbeli franciának vagy pedig nemzetközi forradalmárnak. A második generáció identitás-tudatában a zsidóság semmi szerepet nem játszott. Ebbe a magától értetődésbe robbant bele az 1967-es izraeli–arab háború. Ugyanazok, akiknek a zsidóság semmit sem jelentett, azon kapták rajta magukat, hogy egész

nap a rádión csüngve hallgatják a híreket. Hirtelen felfedezték magukban a zsidót. Ez történt a tősgyökeresen francia Raymond Aronnal is, akinek a lánya később nagy szerepet fog játszani a francia zsidók közösségi életében. Ennek a furcsa történelmi pillanatnak a francia zsidóság két típusa számára egyforma jelentősége volt. Átélték azok az értelmiségiek, akik, mint Aron, abszolúte és kizárólagosan franciák voltak, akik egyedül a francia kultúrában voltak otthonosak. És átélték azok az értelmiségiek is, akik a baloldal s különösen a kommunizmus valamiféle univerzalizmusával azonosítva magukat, egy nemzeti, népi, vallási elkötelezettségről még hallani sem akartak, de ugyanakkor nem tartoztak a Francia Kommunista Párthoz sem. Vagy kiléptek ebből a pártból, vagy sosem voltak kommunisták, s a Szovjetunióval semmiképpen sem rokonszenveztek. Nos, az Izraellel való hirtelen, spontán és érzelmi azonosulás, amit Raymond Aron úgy fejezett ki, hogy ha Izrael elpusztulna, nem tudna tovább élni, hirtelen ráébresztette azokat is a zsidóságukra, akiknek nemcsak a cionizmushoz, hanem a zsidósághoz sem volt, legalábbis tudatosan, semmi közük. Az Izraellel való spontán azonosulás erős érzése nem játszott alárendelt szerepet abban a folyamatban, amelyben a baloldali, sőt szélső

*Judith Friedlander: Vilna on the the Seine. Jewish Intellectuals in France since 1968. (Vilna a Szajna partján) Yale University Press, 1990.

baloldali zsidó értelmiség nagy része a Szovjetunió és a kommunizmus ellen fordult. Hiszen a kommunista pártok, ahogy a Szovjetunió is, akkoriban arabpártiak voltak, és minden nyilatkozatukban elítélték a cionizmust. Ez az akkoriban születő és inkább spontán, mint tudatos szolidaritásérzés valamiféle – osztályfogalmakkal le nem írható – „különbséggel” már az univerzalizmustól vett búcsú előjele volt. Tehát a francia értelmiségi zsidó ifjúság növekvő baloldali antikommunizmusának valószínűleg köze volt zsidóságukhoz is. Mint mindenütt, itt is vannak persze kivételek. Benny Levy egy fivére például Arafat nagy híve volt. Mégis tipikusnak látszik a közvetlen összefüggés a Szovjetunió Izrael-ellenessége és a zsidó fiatal értelmiség egyre növekvő szovjetellenessége között. Mindez nem nagyon volt tudatos, és kétségtelenül nem az egyetlen motívum volt, de egyike volt a motívumoknak.

Ez az értelmiség először keresni kezdett egy olyan eszmét vagy mozgalmat, mely sem nem hivatalos kommunista, sem nem szovjetbarát, de ugyanakkor baloldali, sőt szuperbaloldali, s igényei szerint még mindig univerzális. Tehát olyan univerzális mozgalmat, ami nem kényszeríti őket arra, hogy elnyomják mindazokat az érzéseket, ami a rádiókészülék előtt 1967-ben elfogta őket. Ez az új baloldaliság, az újbaloldaliság nem okozott identitásválságot ezen ifjú értelmiségiek lelkében. A kommunizmustól a judaizmusba vezető út az újbaloldaliságon keresztül vezetett.

A kommunizmustól a judaizmusba vezető vagy visszavezető utat már többször megtették

egyek 1968 előtt is. Mindig és mindenütt megisméltődhetik a fordított irányban is Saulus/Paulus példázata. Sokszor lesz a világforradalmár Paulusból megint Saulus. Friedlander például elmeséli Olga Katunal történetét is, aki jóval korábban, még a két háború között fordult a kommunizmustól a judaizmus felé. De történetünk idején nem pusztán egyéni választásról van szó, hanem az értelmiségnek az univerzalizmustól a különbség irányába tett pálfordulásának egy tipikus esetéről.

Elérkeztünk tehát az 1968-as évhez, a francia zsidó értelmiség, elsősorban a filozófus diákok közéleti tündöklésének idejéhez. Egy nyáron táncoltak ők is, és bevették nevüket, ha nem is a történelembe, de egy történetbe igen. Megemlítem itt Cohn-Bendit nevét, aki persze csak mellékszereplő lehet Friedlander könyvében, mivel 68 után Németországba költözött, s így további élete nem része a francia zsidó értelmiség 68 utáni történetének. Ami pedig 1968 után következik, az távolról sem a zsidó francia baloldali értelmiség története csupán, hanem az egész hatvannyolcas francia értelmiség története. Közülük majdnem mindazok, akik nem pragmatizmusból vagy alkalmazkodásból, hanem eszmei indíttatásból csatlakoztak az újbaloldalhoz, különösképpen a párizsi filozófusok, elfordultak az univerzalizmus minden válfajától, és a „különbségre” adták le voksukat. Althusser és néhány híve kivételével mind posztmodernnek lettek, anélkül, hogy okvetlenül így nevezték volna magukat.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a 68-as újbaloldali mozgalom volt az utolsó univerzalis-

ta mozgalom, melyben jelentős értelmiségiek vettek részt. Ilyen volt a később megjelenő, erősen fundamentalista békemozgalom vagy antinukleáris mozgalom is. De ezeknek nem volt hatásuk Franciaországban, befolyásuk Németországra, Nagy-Britanniára és talán az Egyesült Államokra korlátozódott. Ennyiben, bár tartalmilag univerzalista mozgalmakként indultak, beleilleszkedtek egy, már posztmodern világ kereteibe. Ha nem egyetlen identitás köré csoportosult mozgalmak voltak is, mégis egyetlenegy ügyre vagy ügy ellen mozgósították híveiket. Igaz, mondhatnánk, már az újbaloldali mozgalmakban is megjelent, minden univerzalizmusuk ellenére is, a különbségek védelmének igénye. Mivel a 68-as mozgalmak nem voltak fundamentalisták, utat nyitottak a különbségnek, s különösen az életformák pluralizálódását hirdették és védelmezték. Azon különbségre épülő közösségek közül, melyek az újbaloldali hullámban kezdtek szervezkedni, egyesek később fundamentalista arculatot öltöttek. Mind a radikális feminizmus, mind az újraszizmus 68-ban születik. Ahol minden virágzik, ott tovább virágzik a kommunista fundamentalizmus is, például a maoizmusban vagy az úgynevezett kulturális forradalom ideológiájában.

Az újbaloldali mozgalom univerzalizmusa megmutatkozott abban is, hogy gyakorlatilag mindenütt elterjedt. Az egész világon voltak újbaloldaliak. Ezzel szemben a későbbi mozgalmak vagy a különbség köré csoportosuló identitások és életformák már ebben az egyszerű értelemben sem lehettek univerzalisták.

Az újbaloldal, legalábbis ami az eszméit illeti, még romantikus, kultúrkritikus mozgalom volt. Az univerzalista romantika válaszolt itt az univerzalista racionalizmus terrorjára. Ez a romantikus elem kétségkívül közrejátszott abban, ahogy az újbaloldali mozgalmak számos vezetője és résztvevője később a maga „különbségét”, azaz csoportazonosságát megtalálta. Hadd térjek vissza itt közvetlenül Friedlander könyvéhez. A francia 1968 tipikus és vezető zsidó értelmiségének egy meglehetősen reprezentatív része az univerzalizmusnak hátat fordítva a tradicionális zsidósághoz fordult. Zsidó lett vallásában, hagyományosan, nem ortodox vagy éppen ortodox módon. Sokan közülük egy nagy kerülő út után visszatértek nagyszüleikhez, vissza Vilnába. Érdekes, hogy bár ma a francia zsidóság több mint ötven százaléka szefárd eredetű, Friedlander szerint a francia kelet-európai eredetű és keleti eredetű zsidók életútja között 68 után aligha lelhető fel különbség. A híres vilnai Gaon a keleti származású zsidók számára is példaadóvá vált, és a Talmud tanulmányozásában is összefolynak a hagyományok.

De Vilna nem a Szajna partján fekszik. Ami ugyanaz, az nem ugyanaz. Friedlander meghatóan írja le, milyen ügyetlenül, tétozva gyakorolják a zsidó tradíció ceremóniáit a kései unokák a Szajna partján. Ami a nagyapáknak természetes volt, amibe azok beleszülettek, azt a francia unokáknak először meg kell tanulniok. A nagyapák a francia kultúrát tanulták kezdő fokon, az unokák a zsidó kultúrát tanulják kezdő fokon. S volt valaki, aki segített nekik ebben. Volt va-

laki, akinek személye és műve megkönnyítette a zsidó hagyomány elsajátítását, de akinek tekintélye és alakja útját állta annak, hogy a zsidó vallást és filozófiát újrafelfedező, a nemzetközi baloldalból kiábrándult, értelmiségiek fundamentalistákká váljanak. Emmanuel Lévinas volt ez az ember.

Emmanuel Lévinasnak köszönhető, hogy Franciaországban mégis másként történt minden, mint másutt, hogy az újbaloldalilagtól való elfordulás és a zsidósághoz való visszatérés nem jelentette az univerzalitásba vezető kapu bereteszelését. Lévinas ugyanis a modern és a posztmodern európai filozófia legkiemelkedőbb gondolkodóit, Husserlt és Heideggert szintetizálta azzal a talmudista gondolkodásmóddal és stílussal, melyet a legendás vilnai Gaon dolgozott ki még a XVIII. században. Lévinas már azok közé tartozik, akik majdnem semmit sem örököltek, hanem mindent tanultak. Freiburgban hallgatta Heideggert, ahogy judaizmust Shushaninál, a híres talmudistánál Párizsban tanult, mint sokan mások. Lévinas mintaképe annak a vallásos gondolkodónak, aki a valláson, elsősorban saját vallásán gondolkodik, aki számára a vallás, jobban mondva a törvény, a szöveg, értelmezése öncél is. A másik vallásban, így például a kereszténységben, sem az ellenséget szimatolja, hanem azt keresi benne, ami saját kultúrájához is hozzátartozik. (Ez az, amit Rosenzweigben is sokra becsül.)

Lévinas filozófiájának hatása az egész francia és nem pusztán francia posztmodern filozófiai gondolkodásra kiterjed. Műve többek között azt példázza, hogy

lehet valaki posztmodern anélkül, hogy relativista lenne, s anélkül, hogy fundamentalistává válna. Alakja már ezért is szimbolikusnak tekinthető.

Judith Friedlander szakmája szerint antropológus, személyében amerikai zsidó, kelet-európai gyökerekkel. Tehát egyrészt kívül áll azon, amit ábrázol, másrészt pedig belülről látja azt. Friedlander nem tartozik az antropológusok régi fajtájához. Nem objektumokként kezeli a kultúrát, nem pusztán megfigyeli az embereket, akikről ír. Belehelyezkedik életükbe, s hagyja őket beszélni. Friedlander minden hősenek elbeszéli a történetét. Könyve mini-narratívák sorozata. Minden élet egyéni, minden gondolkodásmód személyes. Nem a közösből érteti meg az egyénit, hanem az egyéniben láttatja meg a közöset.

Hadd meséljem el, bár sajnos csak dióhéjban, Friedlander egyik történetét. Olyan történeteket választottam ki, melyek azt az életutat reprezentálják, melyet az előbbieken röviden érzékeltettem.

Benny Levy 1983-ban elhagyta Párizst, hogy családjával együtt egy strasbourgi ortodox zsidó közösséghez csatlakozzék. Ma is tart egyetemi kurzusokat, többek között Lévinasról, de mindig visszatér Strasbourgba, ahol a jesivában Rabbi Eliahou Abitbolla a Talmudot tanulmányozza. Kicsoda vagy inkább ki volt Benny Levy?

Kairóban született 1946-ban. Nagybátyja, Hillel Schwarz az Egyiptomi Kommunista Párt megalapítója, fivére, Bobby egy másik egyiptomi kommunista párthoz csatlakozik. 1955-ben a Levyc Brüsszelbe költöznek.

Benny azonban Egyiptomban maradt, hogy forradalmi munkáját folytassa. Bebörtönzik. 1963-ban Franciaországba költözik, és belekezd filozófiai tanulmányiba. Azóta, egészen a zsidóságba való betéréséig, Pierre Victor néven ismerjük. Bátyján keresztül itt is érintkezésbe lép a radikálisokkal, többek között anarchistaikkal is. A proletariátussal azonosítja magát; 68 barikádos napjaiban a proletariátus és a diákság szövetségét szorgalmazza. A vereség után maoista csoportot alakít, majd átveszi a *Le Cause du Peuple* szerkesztését. 1973-ban Pierre Victor Sartre személyi titkára lesz. A gyakorlatilag vak Sartre-nak felolvás, beszélgetnek, interjúkat készít vele. Ekkor nyeri el Simone de Beauvoir egy életre szóló gyűlöletét. Sartre összes interjúja közül én a Pierre Victorral készítteteket találok a legérdekesebbeknek. Talán azért, mert Pierre Victor akkor már közel állt ahhoz, hogy újra Benny Levyvé váljon, s olyan kérdéseket tett fel Sartre-nak, főleg a vallással kapcsolatban, amilyeneket nem szoktak Sartre-nak feltenni. Abban, hogy Sartre viszonya a valláshoz megváltozott, egyetsek, mint de Beauvoir, Pierre Victor káros befolyását látják. Benny Levy akkor már lassan búcsút mondott a baloldálnak. Most már nem anarchista vagy maoista pártot alapít, hanem a Szokratész-kört (Le Cercle Socrate), és ekkor kezdi tanulmányozni a judaisztikai irodalmat is, egyelőre metafizikai szempontból. 1978-ban elkezd héberül tanulni, és nekifog a kabbala tanulmányozásának. A többit már tudjuk.

Egy másik történet. 1967-ben Richard Marienstras, angoltanár, bírálva a francia zsidók túlasszi-

milálódását, megalapítja a „le Cercle Gaston Crémieux”-t. Sok professzorral és diákkal együtt elkezdik tanulmányozni a zsidó történelmet, hogy egy szekuláris zsidó kultúra kialakításáért tevékenykedhessenek Franciaországban, a francia kultúrán belül. Céljük a kulturális autonómia. Marienstras litván zsidó családból Varsóban született, apja a varsói gettóban halt meg. 1968 után a kör vonzereje megnőtt, és maga a kör kitágult, minthogy kezdte magába szívni az 1968-as mozgalmakból kiábrándult ifjú zsidó értelmiséget. De ezek az újonnan csatlakozott fiatalok gyorsan elutasították a kör kisebbségi nacionalizmusát és a kulturális autonómia követelését is. Hogy Friedlandert idézzem, ők inkább a szent könyvek felé fordultak. Ez történt számos 68-as trockistával és maoistával is. Az ifjabb tagok közül valaki meghívta Eliahu Abitbolt (akinek nevével már találkoztunk) vallási tartalmú előadások tartására. Miután a szekuláris tagok tiltakoztak a zsidó kultúra vallásos értelmezése ellen, a fiatalok egy köre kilépett a Gaston Crémieux-körből, és a rabbi követőkhöz csatlakozott. Ők költöztek Strasbourgba, hogy megalkossák az új ortodox közösséget.

Eközben vallásos jellegű zsidó közösségek gomba módra kezdtek elszaporodni Franciaországban. A Yéchiva des Étudiants számos helyen önálló közösségeket alapít; a lubavicsi haszidok is követőkre találnak. 1982-ben az École des Hautes Études en Science Sociales Judaizmus tanszékét nyit, melynek igazgatója Raymond Aron lánya, Dominique Schnapper lett. Néhány évvel később az Alliance Israélite

Universelle új Judaisztikai Kolégiumot alapít, Shmuel Trigano, filozófus és zsidó aktivista vezetésével. Ez a történet napjainkban folytatódik.

De térjünk vissza a Gaston Crémieux Társasághoz. Nem csak az új francia ortodox zsidóság nőtt ki ebből a körből. Rendezvényeik gyakori vendége volt Alain Finkielkraut is. Finkielkraut később Lévinas tanítványa lett. Nemcsak filozófiában, de sok minden másban is.

A Finkielkraut-féle disszimiláció ugyanis nem áll szemben sem az asszimilációval, sem pedig az univerzalizmussal. Igaz, nem azonosítható a kulturális autonómiát követelő Marienstras-féle kisebbségi nacionalizmussal sem. Az univerzalizmus itt semmi más nem jelent, mint nyitottságot minden jelentős kultúrára, a franciára elsősorban, de nem csupán a franciára. Lévinas, a szó metaforikus értelmében, görögre fordította a zsidó erkölcsi hagyományt, de ettől az még nem szűnt meg zsidó hagyomány lenni, ahogy a litván zsidó Lévinas, aki a zsidó erkölcsi hagyományt metaforikusan görögre fordította, ettől még nem szűnt meg francia lenni.

Friedlander történetének nincs vége. Csak megszakítja. Szimbolikus időpontban szakítja meg: a francia forradalom bicentenáriumi ünnepségének idején. Az írás pillanatában minden történetet meg kell szakítani. Csak a naplót vezetjük napról napra. Akiket a történet érdekel, ahogy engem érdekel, kíváncsiak vagyunk a folytatásra.